

*О.Резнік,
кандидат соціологічних наук*

ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАКТИКИ УКРАЇНЦІВ ЯК РЕСУРС ЖИТТЄВИХ ДОМАГАНЬ

За умов суспільних перетворень, коли нормативна складова політичної інституціоналізації суспільства набуває характеру амбівалентності, спрямованість розвитку політичної сфери та результати трансформаційних процесів багато в чому залежать від поведінкової суб'єктності активних громадян. Це зумовлює детальніший аналіз таких форм громадянської активності, які мають перманентний характер, а саме, громадянських практик як систематичних, відтворюваних і постійних дій населення у суспільно-політичній сфері. Дослідження громадянських практик вимагає фіксації здійснених поведінкових актів. Йдеться про дії, які відбулися у минулому і не залежать у момент опитування від настрою респондента, його оцінки та інших суб'єктивних чинників, котрі можуть вплинути на об'єктивність картини життя особистості. З погляду методологічного вивчення громадянських практик потребує порівняльних або моніторингових досліджень, оскільки усталеність і відтворюваність фактичних дій можна зафіксувати лише за умови спостереження ефекту тривалих тенденцій поведінки окремих угруповань, які регулярно потрапляють до вибіркової сукупності. У статті аналізуватимуться такі різновиди громадянських практик, як *громадсько-політичні практики*, що передбачають як індивідуальні, так і колективні форми участі у громадсько-політичних заходах, та *практики контактування громадян з установами й організаціями*, які передбачають звернення до цих інституцій задля реалізації та обстоювання своїх інтересів.

В аналізі громадсько-політичних практик використано масиви емпіричних даних загальнонаціональних репрезентативних омнібусів "Громадська думка в Ук-

раїні – 2006”, “Громадська думка в Україні – 2007” та “Громадська думка в Україні – 2009”. Розрізняють конвенціональні (традиційні) та неконвенціональні (нетрадиційні) форми громадсько-політичної активності, які залежать від традицій політичної участі. Зазвичай до конвенціональних форм громадянських практик можна віднести доволі рутинну поведінку, яка використовує інституціональні канали і є прийнятною для домінуючої у суспільстві політичної культури. Неконвенціональні форми громадсько-політичних практик, включаючи насильницькі, використовуються тоді, коли традиційні форми з різних причин стають недоступними, або ж коли не дають бажаного результату.

Отже, результати трьох обстежень дають змогу спостерігати динаміку громадсько-політичних практик у роки інтенсивних політичних перетворень в Україні (табл. 1). Порівнюючи результати досліджень, треба мати на увазі, що після піку громадянської активності, зумовленої президентськими виборами 2004 р., неминучим було зниження залученості населення до політичних заходів.

Привертає увагу те, що серед населення України поширеними є ті практики, які пов’язані з передвиборчими кампаніями. Парламентські вибори 2006 р. певною мірою продовжили змагання політичних сил і відтворювали попередні методи агітації. Однак вже наступного, 2007 р. політична активізація, спричинена розпуском парламенту, не набула такого поширення, як у минулому. Участь у переважній більшості форм громадсько-політичних заходів відчутно знизилася – майже удвічі. Особливо відчутним стало зниження показників таких форм, як переконування інших у правоті своїх політичних поглядів, носіння політичної символіки та контактування з політичними активістами. Водночас у 2009 р. дещо зросла така новітня форма громадянських практик, як розсилка повідомлень політичного змісту через мобільний телефон та електронну пошту. Загалом відбулося відчутне зниження конвенціональних громадсько-політичних практик: 2006 р. – 33,3%, 2007 р. – 16,7%; 2009 р. – 13,5%.

Таблиця 1

Динаміка відповідей населення України на запитання
 “У яких громадсько-політичних заходах Ви особисто
 брали участь упродовж останніх 12 місяців?” (%)*

Варіанти відповіді		2006	2007	2009
Конвенціональні практики	Переконавав друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів	22,5	12,1	10,2
	Носив символіку політичного характеру	7,8	1,7	2,1
	Вступав у контакт з офіційними представниками влади	3,9	2,3	1,3
	Вступав у контакт з активістами політичних організацій	6,3	2,7	2,7
	Брав участь у роботі передвиборчих штабів	8,2	–	–
	Брав участь у роботі громадських організацій	–	2,9	2,4
	Розсилав повідомлення політичного змісту через мобільний телефон та електронну пошту	0,8	0,2	2,5
	Збирав підписи під колективними зверненнями	3,1	1,9	0,4
Неконвенціональні практики	Не купував певні товари з політичних міркувань	2,9	2,2	2,7
	Брав участь у законних мітингах і демонстраціях	7,9	4,9	4,0
	Брав участь у голодуваннях протесту	0,3	0,2	0,2
	Брав участь у бойкоті (відмовлявся виконувати рішення адміністрації, органів влади)	0,2	0,3	0,4
	Брав участь у несанкціонованих мітингах, демонстраціях чи страйках	0,6	0,3	0,6
	Пікетував державні установи	0,7	0,3	0,4
	Блокував шляхи сполучення	0,2	0,2	0,4
	Брав участь у захопленні будівель державних установ	0,1	0,1	0,1
	Інше	0,7	0,7	0,1
	У жодному із таких заходів участі не брав	64,7	79,9	83,7
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ПРАКТИКИ ЗАГАЛОМ		35,3	20,1	16,3
Конвенціональні громадсько-політичні практики		33,3	16,7	13,5
Неконвенціональні громадсько-політичні практики		17,2	10,1	8,7

*Сума перевищує 100%, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

Особливістю українського суспільства є те, що низькі показники конвенціональних форм практик не спричинили зростання неконвенціональних форм. Участь у неконвенціональних заходах також відчутно знизилася: 2006 р. – 17,2%, 2007 р. – 10,1%; 2009 р. – 8,7%. Аналізуючи динаміку неконвенціональних практик, потрібно взяти до уваги той факт, що у дослідженні, яке провів Інститут соціології НАН України у березні 2005 р., загалом 20,9% опитаних дали ствердну відповідь на запитання “*Чи брали Ви участь в акціях протесту в період «помаранчевої революції»?*”. Згідно з даними другої хвилі опитування Європейського соціального дослідження (ESS), яке проводилося у січні–березні 2005 р., 24% населення України упродовж останніх 12 місяців брало участь у неконвенціональних практиках. Якщо порівняти результати другої (2005 р.) та третьої (2007 р.) хвиль опитувань ESS стосовно такої форми неконвенціональних практик, як участь у санкціонованих мітингах або демонстраціях, то зафіксовано їх різке зниження – відповідно 21,6% та 7,1%. Таким чином, упродовж 2004–2009 рр. відбувається істотне зниження виявів протестних практик. Незважаючи на численні прогнози на зростання протестних дій населення у зв’язку з фінансовою кризою, соціальна напруженість не вилилася у конкретні дії.

В аналізі практик контактування громадян з установами й організаціями використано масив емпіричних даних соціологічного моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України у лютому–березні 2002 р. У рамках загальнонаціональних репрезентативних опитувань “Громадська думка в Україні – 2007” та “Громадська думка в Україні – 2009” автором було запропоновано відтворити аналогічне запитання з відповідним переліком установ та організацій. Результати трьох соціологічних обстежень свідчать про суттєву динаміку (табл. 2).

Зокрема, якщо у 2002 р. загальна кількість українських громадян, що були задіяні хоча б в одному кон-

Таблиця 2

Динаміка відповідей населення України на запитання
 “Чи зверталися Ви за останні 12 місяців до вказаних
 установ або організацій щодо розв’язання Ваших
 особистих проблем?” (%)*

<i>Установи та організації</i>	<i>2002</i>	<i>2007</i>	<i>2009</i>
Міліція	10,3	5,1	4,2
Суд	4,8	3,6	4,6
Прокуратура	2,7	0,8	1,1
Адвокат	5,3	3,7	3,2
Місцева держадміністрація	9,5	4,5	4,6
ЖЕК	26,7	21,6	13,4
Місцева рада	7,8	6,5	5,0
Депутат місцевої ради	2,8	2,6	1,9
Депутат Верховної Ради	1,2	0,7	0,3
Секретаріат (адміністрація) Президента	0,8	0,9	0,4
Уряд	0,7	0,6	0,4
Міністерство, відомство	1,1	0,9	0,5
Профспілка	7,6	3,6	2,6
Громадська (політична) організація	2,1	1,3	1,0
Засоби масової інформації	2,5	1,8	1,4
Керівник установи, де працює	23,1	12,7	8,3
Інше	–	1,5	0,6
<i>Практики контактування з установами й організаціями загалом</i>	<i>53,2</i>	<i>41,4</i>	<i>31,7</i>

*Сума перевищує 100%, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

тактуванні, становила 53,2%, то у 2007 р. таких налічувалося вже менше – 41,4% дорослого населення, натомість у 2009 р. – 31,7%. Це свідчить про суттєве зниження практик контактувань з установами та організаціями. Відчутно зменшилася (майже вдвічі) кількість звернень до міліції, прокуратури, місцевої держадміністрації, профспілки та керівника установи, де працює респондент. У 2009 р. зафіксовано зниження звернень до ЖЕКу. Можна припустити, що істотне зниження практик контактувань упродовж семи років (2002–2009 рр.) може бути свідченням звуження легітимних каналів

забезпеченням потреб громадян, або ж існує тенденція їх зменшення в структурі громадянських практик, які є наслідком патерналістських орієнтацій. До такого висновку схиляє двовимірний розподіл у моніторинговому обстеженні 2002 р., який засвідчив, що серед людей, які отримали реальну соціальну допомогу, 66,4% зверталися до установ чи організацій. Серед тих, хто потребував допомоги, але не отримав жодної підтримки, зафіксовано 52% контактувань. Натомість серед тих, хто не мав потреби в допомозі, лише 44,2% зверталися до установ чи організацій.

За умов фінансово-економічної кризи учасники громадянських практик набувають певних переваг, оскільки їм легше переорієнтуватись на необхідність економічного виживання й адаптацію до нових соціально-економічних умов. Цьому сприяє те, що навички громадянської активності й якості політичної здатності виступають як додатковий соціальний ресурс. Громадсько-політичні практики сприяють засвоєнню людиною необхідних норм та моделей політичної поведінки (включно з відчуттям громадянського обов'язку), які дають змогу набути досвід і необхідну підтримку офіційних структур. Практики контактування з установами, наприклад, написання скарг, клопотань чи запис на прийом вимагає від людини певної компетенції, певних навичок, здатності грамотно викладати свої вимоги у доступній формі, прийнятній для політиків і бюрократів. Це зумовлює людину цікавитись системою функціонування державного управління, її ієрархії. Про переваги носіїв громадянських практик свідчить те, що громадяни, які здійснюють практики, більшою мірою забезпечені роботою. Зокрема, серед тих, хто бере участь у громадсько-політичних заходах, лише 29,1% непрацюючих, тоді як серед незалучених таких 40,4%. Така ж тенденція простежується стосовно практик контактування з установами чи організаціями: серед тих, хто звертався, 32,5% безробітних, тоді як серед тих, хто жодного разу не звертався, 41,3% не мають роботи.

Розділ 4

Очевидно, що стратегії адаптації громадян залежать не тільки від наявної ситуації, а й від попереднього досвіду і набутих навичок. Наявність цього соціального ресурсу зумовлює у людей високі життєві домагання. Якщо порівняти відповіді на запитання “Чи є у Вас намір протягом найближчих двох-трьох років здійснити наступне?..” залучених та незалучених респондентів у громадянські практики, то простежуються певні відмінності (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл груп респондентів, залучених у громадянські практики, стосовно власних намірів у майбутньому (2009, %)

“Чи є у Вас намір протягом найближчих двох-трьох років здійснити наступне?..”	Громадсько-політичні практики		Практики контактування	
	Так	Ні	Так	Ні
Створити (розширити) власний бізнес	10,2	7,6	10,4	6,8
Змінити роботу на більш престижну (високооплачувану)	19,7	15,4	21,2	13,8
Піднятися по службових сходах	12,2	6,5	11,5	5,5
Підвищити професійну кваліфікацію (освітній рівень)	17,3	12,5	17,1	11,5
Досягти успіхів у професійній сфері в інший спосіб	10,2	5,2	6,9	5,6
Обійняти певну виборну посаду	3,1	1,9	2,8	1,7
Поліпшити житлові умови	35,7	27,0	35,3	25,3
Поліпшити матеріальне становище	57,5	46,3	56,6	44,2
Поліпшити якість проведення вільного часу (відпочинку)	28,2	20,8	30,9	18,0
Поліпшити своє соціальне становище в інший спосіб	5,4	4,4	4,6	4,6
Намагатимусь зберегти соціальне становище, яке маю	29,3	33,8	29,3	34,9
Інше	0,7	1,1	1,1	1,0
Важко відповісти	6,8	15,2	9,5	15,8

Зокрема, носії громадянських практик, як громадсько-політичних, так і контактування з установами й організаціями, мають більші домагання у підприємницькій, освітньо-кваліфікаційній, матеріальній, житловій та дозвіллевій царинах. Натомість неактивні громадяни більшою мірою невизначені стосовно своїх дій у майбутньому або ж намагаються зберегти соціальне становище, яке вже мають. Такі результати спонукають до висновку, що громадянські практики населення є важливим ресурсом подолання наслідків фінансово-економічної кризи. Однак тенденція зниження кількості населення, яке залучене у громадянські практики, свідчить про зменшення цього ресурсу.